

УДК 378.091

<https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-74-26-30>

АНАТОЛІЙ ЯРОВИЙ

<https://orcid.org/0000-0003-1406-3531>

anatolii.a.yarovyi@gmail.com

доцент

Вінницький державний педагогічний університет

вул. Острозького, 32, Вінниця

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ПІДВИЩЕННЯ ОСВІТНЬОГО СТАТУСУ ВИПУСКОВОЇ КАФЕДРИ

У статті проаналізовано проблеми, пов'язані із освітньою діяльністю випускової кафедри університету як базової його організаційної структури, яка є юридично відповідальною за підготовку фахівців. Нові реалії вищої освіти зумовлюють необхідність підвищення освітнього статусу випускової кафедри. У статті розглянуто функції випускової кафедри щодо розробки державних стандартів – освітніх програм та інших напрямків освітньої діяльності, виявлено відповідні проблеми та труднощі. Подано практичні рекомендації, які дозволяють досягнути освітньої мети.

Ключові слова: вища освіта України, державні освітні стандарти, освітня програма, модель фахівця, компетентності, здобувач вищої освіти, активний суб'єкт навчання, рівень професійної підготовки, конкурентоспроможність на ринку праці.

ANATOLY YAROVYY

professor assistant, Vinnytsia State Pedagogical University

Ostrozshkoho str. 32, Vinnytsia

AS TO THE NEED TO INCREASE THE EDUCATIONAL STATUS OF THE GRADUATING DEPARTMENT

The article analyzes the problems associated with the educational activities of the graduating department of the university as its basic organizational structure which is legally responsible for training. New realities of higher education necessitate the increase of the educational status of the graduating department. The article considers the legislative functions of the graduating department for the development of state standards of educational programs and other areas of educational activities, identifies relevant problems and difficulties. Practical recommendations are provided that allow to achieve the educational goal.

The author substantiates the position that the development of an educational program allows to form an educational model (bachelor, master), which in general is nothing but the integration of competencies (general, professional). Thus, the function of modeling and forecasting in the provision of educational activities is realized. The main point of this model is to determine the competencies and those disciplines that provide them, so the development of an educational program is one of the main activities of the graduate department, which requires a creative and responsible approach.

Equally important are the practical areas of work of the graduating department to develop curricula for quality control of teaching and ensuring close ties with students of higher education. The author's approach is implemented, in which it is proposed to provide higher education to the State Standard itself – the educational program, in particular, their mastery of those competencies that, in fact, form the model of the specialist. The student himself in the learning process will be able to monitor and determine the extent to which a teacher in a particular discipline can provide the appropriate competencies of specialist models. The author provides appropriate suggestions that can significantly improve the effectiveness of the educational process. All these and other aspects of the activity of the graduating department lead to a fundamentally different consideration of its main functions, thus justifying the need in general, to increase the educational status of the graduating department.

Key words: higher education of Ukraine, state educational standards, educational program, specialist model, competencies, higher education seeker, active subject of education, level of professional training, competitiveness in the labor market.

На сучасному етапі в системі вищої освіти України здійснюються суттєві трансформації, пов'язанні із поглибленням демократизації освітнього процесу [1]. Центральним пунктом таких тенденцій є процес децентралізації, що має на меті передачу Міністерством освіти і науки України функцій розробки основних стандартів вищої освіти за тими чи іншими спеціальностями на місця, тобто самим університетам. І якщо раніше освітні програми як базовий освітній стандарт розробляли відповідні Науково-методичні комісії при Міністерстві освіти і науки України, а потім передавали до керівництва й виконання університетам. На сьогодні розробку освітніх програм здійснюють самі університети, а саме випускові кафедри, які є юридично відповідальними за підготовку фахівців за відповідними спеціальностями. Звичайно, це значно ускладнило роботу випускових кафедр, але, разом з тим, підвищило їхній освітній статус та надало більших прав та більшої відповідальності за організацію й проведення освітнього процесу. Практика організації освітнього процесу в закладі вищої освіти останніх років засвідчує, що випускові кафедри

університетів успішно виконують покладені на них завдання. Разом з тим, при розробці освітніх програм та виконанні подальших функцій щодо організації освітнього процесу виникають певні проблеми, які створюють відповідні труднощі для досягнення позитивних освітніх результатів.

У сучасних педагогічних виданнях України з вищої освіти, які виходили друком донедавна, питання освітніх функцій випускових кафедр розглядалися мало. Деякі автори, а саме Алькема В.Г., Кучмеев О.О., Гончаренко С. У. та інші [2, 3, 4] розглядають різні аспекти діяльності кафедри як основної організаційної структури закладу вищої освіти. Освітні функції випускової кафедри розглядаються меншою мірою, а тим більше питання про особливості її діяльності в нових умовах [5, 6, 7]. Питання ж про необхідність підвищення, в цілому, статусу випускових кафедр узагалі і не обговорюється.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі об'єктивного аналізу основних напрямів освітньої діяльності випускових кафедр у нових умовах обґрунтувати необхідність підвищення їхнього освітнього статусу, а також інтегрувати та узагальнити набутий ними освітній досвід у контексті практичних рекомендацій щодо вдосконалення освітньої діяльності.

По-перше, що стосується самих відповідальних функцій по розробці освітніх стандартів, які передані самим університетам, їх випусковим кафедрам. Міністерство освіти і науки як вища управлінська структура системи вищої освіти України ці ключові питання в цілому не залишила поза контролем. Випусковим кафедрам надається реальна методична допомога, коли Науково-методичні комісії Міністерства освіти і науки розробили, так звані, типові освітні програми (які представлені на сайті Міністерства освіти і науки України) і які можуть бути взяті за основу випусковими кафедрами. Відповідно, система контролю зі сторони Міністерства освіти і науки за якістю освітніх програм здійснюється на рівні такого важливого державного заходу як акредитація освітніх програм. Акцентуємо увагу на тому, що акредитація здійснюється не самої спеціальності (її відповідного рівня підготовки – бакалавр, магістр), як це відбувалось раніше, а відбулась суттєва інновація такого державного заходу – акредитація освітніх програм. І функції проведення такого державного контролю передані новій управлінській освітній структурі – Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти.

Зрозуміло, що в нових освітніх умовах, які створилися в системі вищої освіти України за результатами інтеграції всіх освітніх інновацій [8], випускова кафедра теж повинна запрацювати по новому. Першочергово це стосується виконання надзвичайно важливої функції – розробки освітньої програми. Як показує реальна практика діяльності випускових кафедр більшості університетів, вони до вирішення цього надзвичайно важливого питання ставляться відповідально і творчо. Однак мають місце такі факти, які засвідчують, що ще не всі перебудувались і не запрацювали по-новому. Тобто, щодо розробки освітньої програми деякі випускові кафедри залишилися ще на старих підходах, а саме типові освітні програми (запропоновані Міністерством освіти і науки до використання) не лише взяті за основу, а потім розвинуті (напрацьовані нові положення). Ці типові освітні програми були просто перекопійовані і якщо, навіть, уносились зміни й доповнення, то вони були несуттєві й незначні. А тому, якщо, навіть, заради підтвердження сказаного, вийти на сайти окремих університетів (їх випускових кафедр) і порівняти їхні освітні програми, то виявиться їхня ідентичність (при незначних відмінностях). Наш опонент може заперечити, апелюючи до того, що ці освітні програми стосуються одних і тих же спеціальностей, а тому вони повинні бути однакові. Однак, при всій повазі до позиції нашого опонента, укажемо на те, що дійсно, спеціальність одна, але бачення моделі фахівця за тою ж спеціальністю різними науково-педагогічними колективами (випусковими кафедрами) різних за профілем, місцем знаходженням і т. д. університетами повинно бути різними. Більше того, вкажемо на таку особливість та закономірність: що вища конкурентоздатність самої моделі фахівця (яка представлена в освітній програмі через інтеграцію його компетентностей), тим вища (на виході) і конкурентоспроможність самого фахівця. Тобто, мова йде про те, що умови конкурентного освітнього середовища зумовлюють конкуренцію самих освітніх програм і, тим самим, конкуренцію освітніх моделей фахівців (відповідного рівня – бакалавр, магістр). А оскільки самі освітні моделі формуються, в першу чергу, через розробку та інтеграцію компетентностей такого фахівця, тому і виходить, що ключовим питанням таких моделей і є ті компетентності, які закладаються як базисні структури такої моделі. Тому й виходить, що робочі групи випускових кафедр, які розробляють саму освітню програму, повинні першочергово зосередитися на визначенні базисних компетентностей (загальних, професійних). Ось чому, базовим елементом освітньої програми є розділ, присвячений формуванню компетентностей, в якому здійснюється перелік компетентностей, яких повинен набути здобувач вищої освіти за весь період навчання (бакалаврат, магістратура). І необхідність такого переліку та логіка формування компетентностей зрозуміла. Власне, здійснюється за результатами інтеграції всіх перелічених компетентностей процес вибудовування моделі фахівця (бакалавра, магістра), що надзвичайно важливо для забезпечення цілеспрямованості всього освітнього процесу. Узагалі, процес моделювання та прогнозування освітньої діяльності – це виявлення на найвищому рівні наукового підходу до організації навчання. А тому, сформувавши таку освітню модель в освітній програмі,

реалізується і процес прогнозування, коли за кожною із перелічених компетентностей визначається блок навчальних дисциплін, які повинні здійснити їхнє забезпечення. Саме такий підхід є надзвичайно важливим, тим більше, якщо сама запропонована модель фахівця сформована на основі таких компетентностей, які безпосередньо відображають потреби практики сьогодення. А оскільки реалії професійної діяльності постійно знаходяться в динаміці й розвитку, то (щоб не відстати від життя) постійно й безперервно потрібно вносити доповнення й корективи в саму освітню модель (включаючи нові компетентності). Саме така системна і клопітлива підготовча робота випускової кафедри забезпечить насамкінець конкурентоспроможність самої моделі (освітньої програми), а значить виведе на рівень конкурентоздатності і самих підготовлених ними фахівців. Як бачимо, всі ці питання надзвичайно важливі і їх потрібно постійно відслідковувати. Адже це так необхідно для забезпечення конкурентоспроможності фахівця на ринку праці. Відповідно, на найвищому рівні відбувається прогнозування самої освітньої діяльності, коли на основі певного розподілу освітньої програми здійснюється розробка навчальних планів як основних освітніх документів, які безпосередньо реалізують та забезпечують організацію навчання. І на цьому етапі такої організації навчання (формування навчальних планів) потрібно забезпечити відповідальний та високопрофесійний рівень. І керуватись тут потрібно виключно сформованою освітньою моделлю (бакалавра, магістра) за відповідною спеціальністю. За критерій відбору (та вибору) навчальних дисциплін, які будуть включені в навчальні плани, брати виключно потрібно відповідні компетентності (які обрані навчальні дисципліни повинні забезпечити), а не керуватись іншими мотивами. Чому ми на цьому наголошуємо, тому що станом на сьогодні в реальній практиці розробки навчальних планів мають місце певні невідповідності. І основна із таких невідповідностей, недостатній рівень корегування та формування навчальних планів виключно за критерієм моделі фахівця (інтеграція компетентностей). І тут, певною мірою, негативи зумовлені недостатністю організаційних факторів. Власне, організаційні фактори функціонують. Однак, мають місце певні моменти неузгодженості. І це відбувається на рівні відношень таких структурних підрозділів як: випускова кафедра та деканат. Дійсно, основним юридичним заявником по підготовці фахівців за відповідними спеціальностями є випускова кафедра, яка, власне, розробляє і здійснює соціальний заказ, який представлений в освітній програмі. Усі інші кафедри та їхній весь професорсько-викладацький склад є кафедри щодо забезпечення цієї соціальної потреби. Організаційно це підкріплюється деканатами факультетів, які інтегрують та здійснюють управлінську освітню функцію за декількома (чи багатьма) спеціальностями водночас. Однак в чому і де виникає організаційного характеру неузгодженість? А це відбувається там і тоді, коли деканати перебирають на себе функцію розробки та формування навчальних планів. Вони продовжують відповідати та безпосередньо формують навчальні плани. Це завжди вони робили не так давно (раніше), коли освітні програми розроблялися на рівні Міністерства освіти і науки й доводилися по вертикалі: університет – випускова кафедра. І традиційно за формування та розробку навчальних планів відповідав деканат (декан, заступник декана по навчальній роботі). Але тепер структура управління освітнім процесом у закладі вищої освіти набула іншого характеру. За результатами процесів децентралізації основною управлінською ланкою підготовки фахівців є випускова кафедра. Тобто, Міністерство освіти і науки України, як головна управлінська структура, зняло з себе функцію основного регулятора та координатора освітньої діяльності, і передало таку функцію на місця (випусковій кафедрі). А це означає, що за результатами таких суттєвих організаційних змін, саме випускова кафедра не повинна лише обмежитися розробкою освітньої програми, а піти в організаційному плані далі, і на основі розробленої нею освітньої програми також взяти на себе функцію формування навчальних планів. Адже краще ніж робоча група випускової кафедри не зможе сформувати та реалізувати адекватність моделі фахівця (інтеграція компетентностей) та самих навчальних планів. І, дійсно, ключовим тут моментом є саме вибірка навчальних дисциплін та їх логіка розміщення (структурно-логічна схема) для надання наукового причинно-наслідкового характеру формування навчальних планів. Працівник деканату з цим надзвичайно важливим завданням не справиться. А тому, якість розробки навчальних планів залежить від того чи їх знову розробить деканатом (по-старому) чи їх сформуєть робочі групи випускової кафедри. Звичайно, розробка навчальних планів не проста та трудомістка робота, яка потребує високого професійного рівня в питаннях навчально-методичної роботи та відповідного педагогічного досвіду. Організаційно ці питання теж набувають трудомісткого характеру. А тому, на практиці освітньої діяльності, у багатьох університетах випускові кафедри, передають функцію формування навчальних планів деканатам, тобто, як це робилося і раніше. Однак, випускова кафедра серйозно втрачає в забезпеченні ефективності навчання.

Це ж саме, безперечно, можна сказати і тоді, коли випускова кафедра не займається питаннями відслідковування форми і змісту навчальних дисциплін інших кафедр по забезпеченню, які задіяні в формуванні таких фахівців. Така робота проводиться, але, формально і зовсім не випусковою кафедрою, а іншими управлінськими структурами (деканат, ректорат). Кожен викладач, розробляючи робочу програму з навчальної дисципліни, яку викладає, разом із тим надає перелік

тих компетентностей, які він забезпечує змістом цієї навчальної дисципліни. І це питання виноситься на високий відповідальний рівень, оскільки від цього залежить, що ця робоча програма буде затверджена. Однак, тут знову присутній формальний підхід: цей перелік компетентностей в аспекті кожної навчальної дисципліни представлений лише, як кажуть, «на бумазі». А чи в реальній практиці викладання сам викладач на навчальних заняттях знайомить студентів з тими компетентностями, які забезпечує зміст даної навчальної дисципліни? А якщо навіть і вказує ці компетентності, то чи в подальшому відслідковує їх реалізацію та наповнення (і чи говорить це студентам) при проведенні навчальних занять. Ці питання набувають надзвичайно важливого характеру, а саме: щоб сам викладач переступаючи поріг аудиторії не тільки чітко знав і усвідомлював перелік компетентностей, але і був спроможний (і відслідковував водночас) від заняття до заняття сам процес реалізації та наповнення реальним змістом кожної із визначених компетентностей. І виконуючи цю непросту роботу, разом із тим розумно «вкраплював» блок «своїх» компетентностей у загальну модель фахівця зі спеціальності.

Ці питання ускладнюються ще тим фактором, що викладач водночас може читати цю навчальну дисципліну не на одній, а, навіть, на багатьох спеціальностях, де перелік компетентностей (і їх зміст) може відрізнитись. А тому, реалізуючи функцію контролю, перевіряючий (деканат, навчальний відділ), відвідуючи заняття викладача, повинні першочергово акцентувати увагу саме на ці питання. Хоча така перевірка може набувати лише формального характеру, а саме: чи є на заняттях у викладача робоча програма і чи відображені в ній компетентності.

Повною мірою визначити відповідність змісту лекції чи практичного заняття, які проводить викладач, окремим компетентностям може лише випускова кафедра (її представник), яка формує та забезпечує модель даного фахівця. А тому, на нашу думку, з урахуванням тих нових завдань та відповідальності гостро виникло питання про необхідність підвищення загалом статусу випускових кафедр та надання їм додаткових (а також контролюючих) функцій. Можливо ці питання потребують відповідного фінансового заохочення. І це було б правильно, оскільки весь обсяг роботи випускової кафедри в нових умовах значно ускладнюється й збільшується. І тут потрібно забезпечити високий рівень.

Конкретизуючи питання, щодо необхідності підвищення освітнього статусу випускової кафедри потрібно вказати, що базовою підставою для такого заходу є законотворча функція по розробці державних стандартів – освітніх програм, які ними розробляються. Тобто, це означає, що випускові кафедри (якщо ці питання об'єктивно оцінювати) виступають ключовими ланками в організації освітнього процесу, які напряду визначають самі форми і зміст процесу навчання у закладі вищої освіти. Саме таким чином, характеризуючи їхні визначальні освітні функції, виникає необхідність про значне і суттєве розширення самих освітніх прав і повноважень випускових кафедр. А це зумовлює суттєвої переробки й доповнень відповідного освітнього-організаційного документу, який регламентує функції того чи іншого структурного підрозділу вищої освіти – Положення про випускову кафедру.

Які саме нові права та повноваження повинні бути запропоновані, це все буде визначено за результатами змістовного і конструктивного обговорення цих питань на засіданнях самих випускових кафедр. Адже саме випускові кафедри (краще ніж інші) чітко усвідомлюють головну своє освітню функцію, розробляючи, в цілому, загальну стратегію професійної підготовки.

Звичайно, серед запропонованих нових прав і повноважень повинні бути такі, які б передбачали:

- здійснення контролю за якістю освіти;
- право самостійної вибірки всього переліку навчальних дисциплін (які б забезпечували відповідні компетентності моделі фахівця) і формування навчальних планів (та контроль за їхнім виконанням);
- надання переваг викладачам випускових кафедр у конкурсному відборі, виділенні кафедральних ставок, насамкінець у зменшенні навчального навантаження з урахуванням обсягу роботи, виконаного для реалізації функцій випускової кафедри;
- надання більших фінансових заохочень з врахуванням конкретно виконаного обсягу роботи.

Це лише деякі, на нашу думку, найбільш суттєві із запропонованих нових прав і повноважень. Повний їхній перелік буде визначено окремо взятою випусковою кафедрою за результатами відповідального й конструктивного обговорення цих питань.

Випускова кафедра повинна набути й повсякчас реалізовувати функцію контролю відносно до інших кафедр. Як приклад, можна було б ввести в практику проведення випусковою кафедрою спільних засідань з іншими кафедрами, міжкафедральних методичних та теоретичних семінарів за тематикою, яка пропонується саме випусковою кафедрою. І проводячи такі організаційні заходи, випускова кафедра зміщує першочергово акцент на питання ефективності навчання в контексті практичної реалізації моделі фахівця (інтеграції компетентностей), яка представлена в освітній програмі [9]. Саме така безперервна, клопітлива робота матиме позитивні результати.

Тому, на сьогодні, у діяльності випускової кафедри, яка є юридично відповідальною за підготовку фахівців, інтегрувався великий обсяг принципово нових завдань, які потребують свого вирішення оперативного й нетрадиційно.

Таким чином, правомірно стверджувати, що саме такі інновації в діяльності випускової кафедри забезпечать більш ефективні освітні результати. Указані інновації суттєво активізують та загалом підвищують їхній професійний рівень. А це забезпечить підвищення освітнього статусу випускової кафедри, її спроможність до вирішення стратегічного характеру освітніх завдань.

Література

1. Про вищу освіту: Закон України від 05.09.2016 р. №2145–VIII. Голос України, 2016. 27 верес. (№178–179). С. 10–22.
2. Алькема В.Г., Кучмеев О.О. Аналіз ефективності діяльності кафедри вищого навчального закладу. *Вчені записки університету «КРОК»*. 2017. №46. С. 48–52.
3. Алькема В. Г. Формування науково-педагогічного складу випускних кафедр економічного профілю. *Проблеми освіти: науковий збірник*. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. 2013. №77. С. 125–130.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / ред. С. У. Гончаренко. Рівне. 2014. С. 522.
5. Смагіна О. О. Критерії ефективності діяльності випускаючої університетської кафедри. *Науковий вісник Донбасу*. 2013. №2(22). С. 20–27. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN22/13soovku.pdf>.
6. Смагіна О. О. Аналіз результатів опитування викладачів та завідувачів кафедри щодо труднощів, з якими вони стикаються в діяльності кафедри університету. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія*. 2013. №5. С. 257–267.
7. Шарова Т. М., Шаров С. В. Досвід професійної підготовки студентів кафедрою української і зарубіжної літератури у галузі освіти та філології. *Українська література в загальноєвропейському контексті: зб. наук. пр.* 2019. С. 255–261.
8. Рашкевич Ю. М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки. 2014. С. 168.
9. Яровий А.М., Кирилашук С.А., Яровий А.А., Слободянюк А.Д. Про шляхи підвищення статусу студента як активного суб'єкта освітнього процесу. *Інноваційні технології в процесі підготовки фахівців: збірник тез та доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 13 березня 2021 р.)*. Вінниця: ВНТУ, 2021. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/itpf/2021/paper/view/12957/10885>

References

1. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2016 [On higher education: Law of Ukraine dated September 5, 2016]. №2145–VIII. *Golos Ukrainy*. 2016. 27 veres. (№178–179). S. 10–22.
2. Alkema V.H., Kuchmieiev O.O. Analiz efektyvnosti diialnosti kafedry vyshchoho navchalnoho zakladu [Analysis of the effectiveness of the department of a higher educational institution]. *Vcheni zapysky universytetu «KROK»*. 2017. №46. S. 48–52.
3. Alkema V. H. Formuvannia naukovopedagogichnoho skladu vypusknikh kafedr ekonomichnoho profilu [Formation of the scientific and pedagogical staff of graduate departments of the economic profile]. *Problemy osvity: naukovyi zbirnyk*. Instytut innovatsiinykh tekhnolohii i zmistu osvity MON Ukrainy. K. 2013. №77. S. 125–130.
4. Honcharenko S. U. Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary] / red. S. U. Honcharenko. Rivne. 2014. S. 522.
5. Smahina O. O. Kryterii efektyvnosti diialnosti vypuskaiuchoi universytetskoï kafedry [Criteria for the effectiveness of the activity of the graduating university department]. *Naukovy visnyk Donbasu*. 2013. №2(22). S. 20–27. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN22/13soovku.pdf>.
6. Smahina O. O. Analiz rezultativ opytuvannia vykladachiv ta zaviduvachiv kafedry shchodo trudnoshchiv, z yakymy vony stykaiutsia v diialnosti kafedry universytetu [Analysis of the results of a survey of teachers and department heads regarding the difficulties they face in the activities of the university department]. *Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity*. Seria: Pedahohika i psykholohiia. 2013. №5. S. 257–267.
7. Sharova, T. M., Sharov, S. V. Dosvid profesiinoi pidhotovky studentiv kafedroi ukrainskoï i zarubizhnoi literatury u haluzi osvity ta filolohii [Experience of professional training of students by the department of Ukrainian and foreign literature in the field of education and philology]. *Ukrainska literatura v zahalnoievropeiskomu konteksti: zb. nauk. pr.* 2019. S. 255–261.
8. Rashkevych Yu. M. Bolonskyi protses ta nova paradyhma vyshchoï osvity: monohrafiia [The Bologna process and the new paradigm of higher education: a monograph]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki. 2014. S. 168.
9. Yarovyi A.M., Kyrylashchuk S.A., Yarovyi A.A., Slobodanyk A.D. Pro shliakhy pidvyshchennia statusu studenta yak aktyvnogo sub'iehta osvitnoho protsesu [About ways to increase the status of a student as an active subject of the educational process]. *Innovatsiini tekhnolohii v protsesi pidhotovky fakhivtsiv: zbirnyk tez ta dopovidei Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (m. Vinnytsia, 15 bereznja 2021 r.)*. Vinnytsia: VNTU, 2021. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/itpf/2021/paper/view/12957/10885>